

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-80>

УДК 343.811-053.6(477)

Загоруйко Н.В.Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених розглянуто досвід зарубіжних країн щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань неповнолітніми. Досліджується також зарубіжний досвід застосування виховних заходів до неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення. Визначаються спільні риси та особливості виконання виховних заходів у таких державах, як: Німеччини, США, Англії, Франції. Пропонується внести зміни в діючу систему примусових заходів виховного характеру ст. 105 КК України. У статті здійснено дослідження особливостей відбування покарання неповнолітніми особами у виховних закладах, куди їх направили для виправлення і ресоціалізації. Підкреслено основний напрямок діяльності таких установ, а саме виховання. На основі дослідженого визначено можливості застосування досвіду зазначених країн в Україні.

Ключові слова: зарубіжний досвід, виховні заходи, позбавлення волі, виконання покарань, пенітенціарні органи.

Zahoruiko NataliaCriminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University**EXPERIENCE FOREIGN COUNTRIES ON IMPLEMENTATION OF STATE POLICY
IN THE FIELD OF EXECUTION OF SENTENCES IN THE FORM OF DEPRIVATION
OF LIBERTY BY MINORS AND THE POSSIBILITIES OF ITS USAGE IN UKRAINE**

Summary. The article Describes the foreign countries' experience in implementation of state policy in juvenile penitentiary through the analysis of lawyers positions on the matter. Researches the foreign experience on enforcing educational measures for juvenile, who committed crimes. Sets out similarities and distinctions of enforcing educational measures in countries such as: Germany, The United States, France, The United Kingdom. It is suggested to amend the existing system of coercive educational measures, stated by art. 105 Criminal code of Ukraine. The article includes studies on nature of serving the sentence by juvenile in educational facilities, where they resocialisation were deployed for reforming and social reintegration. Underlined the main vector of such facilities' activities, namely education. The idea of the problematic moments, which downgrade the effectiveness of penitentiary for the selected category of convicted. Based on analysis of law regulations and scientific researches, which determine the law nature of educational penitentiaries, determined the social function, the goal of educational penitentiaries, law regulation of their functioning and their place in the system of law-enforcement facilities. It gave an opportunity to conclude, that the activity of educational penitentiaries and their performing complex, aimed to reforming and social reintegration of the juvenile convicted to imprisonment for a certain period of time, has a law-nature and based on general and special law regulations. The main feature, which differs the educational penitentiaries from reforming ones, is a priority of educational work and studies for juveniles, although the punishment function is well-visible in their activities. It is the conditions in which juveniles are kept, which are especially representative. During the time of research it was found that nowadays, there is no state with an ideal mechanism of implementation for state policies in the sphere of punishment-enforcement and visible problems take place even in those countries, which are acknowledged leaders in both social-economic and law development. Although, the character and substance and depth of these problems varies.

Keywords: foreign experience, educational measures, imprisonment, execution of punishment, penitentiary bodies.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні спостерігається тенденція в динаміці правопорушень серед неповнолітніх. Про це свідчать високі показники рецидивної злочинності серед осіб, які раніше відбували покарання у виховних колоніях. Це та значна матеріальна витратність системи виховних колоній засвідчують про те, що є необхідність провадження наукових досліджень, результати яких сприятимуть діяльності стосовно неповнолітніх. Відповідно до «Звіту про неповнолітніх засуджених за 2018 рік» затвердженим Наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 року № 325 – у сфері діяльності Державної кримі-

нально-виконавчої служби України перебуває близько 2800 неповнолітніх, із яких 257 засуджено до позбавлення волі, близько 1500 призначено покарання, не пов'язані з позбавленням волі (здебільшого – звільнення від відбування покарання з випробуванням), які перебувають на обліку у підрозділах ювенальної пробачії.

Нині політика виконання покарань перебуває на етапі реформування. Створено декілька нормативних актів, положення яких тією чи іншою мірою забезпечують реформаційну діяльність та в подальшому прискорюють її. До того ж в преамбулі Конституції України від 7 лютого 2019 року відбулись зміни, щодо курсу держави на набуття

повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, метою яких є законодавче закріплення в Конституції України цивілізаційного вибору, європейської ідентичності Українського народу та незворотності стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Вибір на користь входження нашої держави до Європейського Співтовариства було зроблено ще після набуття Україною статусу незалежної держави. Цей стратегічний курс у свою чергу, зумовлює перебудову майже всіх інститутів країни і суспільства, в тому числі і сфери виконання покарань. Саме тому, відповідно до поставленої мети – підвищення якості та ефективності реалізації державної політики у сфері виконання покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми особами в Україні необхідно впроваджувати визнані у Європейському Співтоваристві відповідні вимоги та стандарти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі теоретичні та практичні питання виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх, функціонування системи установ виконання покарань у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх висвітлено у працях І.Г. Богатирьова, О.М. Джузи, О.Г. Колба, Н.М. Мирошниченко, В.В. Стадніка, А.Х. Степанюка та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перспективні шляхи реформування кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх.

Головною метою цієї роботи є дослідження досвіду зарубіжних країн щодо реалізації державної політики у сфері виконання покарань у вигляді позбавлення волі щодо неповнолітніх та можливості використання такого досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження та аналіз кримінально-виконавчого права зарубіжних країн дає змогу визначити напрямки розвитку цієї галузі права, а практика кримінально-виконавчої діяльності – визначити перспективні напрями, методи та прийоми вирішення актуальних проблем кримінально-виконавчої діяльності з метою недопущення помилок, що простежувалися в діяльності установ і органів пенітенціарної системи [1, с. 159].

Активний процес входження України до світового співтовариства передбачає, що наша держава при розробці та прийнятті нових законодавчих актів повинна керуватися не тільки змістом національних правових норм, а й міжнародними правовими актами, зокрема міжнародними стандартами з прав людини [2, с. 1].

Аналізуючи наукову літературу, можна сказати, що найбільш ефективне та гуманне законодавством щодо неповнолітніх, є саме законодавство Німеччини. Питання кримінальної відповідальності підлітків регулюється не тільки Кримінальним Кодексом, а й Законом «Про правосуддя для неповнолітніх». В цьому Законі у § 5 абзацу 1 та 2 зазначено, що до неповнолітніх можуть застосовуватись такі санкції: виховні заходи, виправні заходи та заходи покарання для

неповнолітніх. У судовій практиці Німеччини, на відміну від України, у більшості випадків до неповнолітніх правопорушників застосовують саме виховні заходи, ніж покарання. Відповідно до § 5 абз. 2 Закону «Про правосуддя для неповнолітніх» примусові заходи і покарання призначаються тільки як альтернатива виховним заходам, тобто коли вони є недостатні. При призначенні виховних заходів критерієм виступає не тяжкість злочину, (як це зазначено у КК України), а потреба у вихованні підлітка. Система виховних заходів Німеччини також відрізняється від української системи. Виховні заходи у кримінальному законодавстві Німеччини містить у собі:

1) Вказівки, які адресуються правопорушнику. До таких заходів відносять обов'язок дотримуватись вказівки про місце перебування, жити в родині чи в соціальній установі, вступити на навчання чи на роботу, не підтримувати відносини з певними людьми або не відвідувати місця розваг тощо.

В Україні є дещо схожий захід, який передбачений у п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України, який встановлює обмеження дозвілля і встановлює особливі вимоги до поведінки неповнолітнього [3].

2) Норму, яка повинна надати допомогу у вихованні неповнолітнього. Як, зазначає Т.А. Савіна, це можуть бути такі заходи:

- покладання обов'язку принести публічні вибачення і досягти примирення з потерпілим;
- відшкодувати заподіяну шкоду;
- передати під нагляд батьків чи інших осіб, заслуговуючи довіру;
- спільно корисні роботи та інші заходи [4, с. 146–147].

Усі, окрім останнього заходу встановлені у діючому КК України.

Крім виховних заходів до неповнолітніх, що вчинили злочин може бути застосовані виправні заходи. Ці заходи, можна сказати, знаходяться посередині між виховними заходами та покаранням. В літературі такі заходи називають педагогічними, так як вони не мають юридичних наслідків.

Закон «Про Правосуддя для неповнолітніх» закріпив перелік примусових заходів включає в себе:

- 1) попередження;
- 2) вказівки, що покладають на злочинця обов'язки;
- 3) арешт [5].

Підстави поміщення неповнолітнього до виправно-виховного закладу розрізняються відповідно до виду покарання. Рішення про позбавлення волі й дисциплінарний арешт ухвалює ювенальний суд, а опікунське виховання – опікунські суди соціальної допомоги для молоді.

Отже, законодавство Німеччини встановлює дві системи заходів, які мають виховно-педагогічний характер, які є пріоритетними над покаранням. Покарання до неповнолітніх застосовується у виняткових випадках.

Суди таких країн, як США, Англії, Італії, Франції на сучасному етапі виходять з того, що неповнолітні повинні бути виправлені, а не покарані. Даний підхід яскраво відображений в ст. 122-8 КК Франції: «Неповнолітні особи, визнані винними в здійсненні злочинних діянь, стають об'єктом заходів захисту, допомоги, нагляду і виховання за умов і в порядку, вста-

новлених окремим законом» [6, с. 67]. Тобто покарання перестає бути таким, як ми звикли його розуміти, воно втрачає своє каральне значення, не травмує психіку підлітка. Призначення покарання неповнолітнім, наприклад у Франції, здійснюється лише судами у справах неповнолітніх, які можуть застосувати покарання та заходи безпеки (заходи соціального захисту). Покарання зводиться до позбавлення волі на певний строк (до 20 років), яке виконується у загальних тюрмах та інших установах, якими є пенітенціарні та виправні колонії. Заходи безпеки (заходи соціального захисту) застосовується в порядку цивільного судочинства до неповнолітніх, які ще не вчинили злочину, але перебувають у «небезпечному стані». Ці заходи зовні особливо нічим не відрізняються від позбавлення волі і здебільшого реалізуються в пенітенціарних, виправних колоніях і в опікунсько-виховних притулках протягом строку, визначеного судом. Строк заходів безпеки залежно від ступеня ресоціалізації неповнолітніх може змінюватися [1, с. 164]. У Франції виправні заклади для неповнолітніх організуються здебільшого за рахунок держави, але інколи вони створюються на кошти приватних осіб і благодійних товариств, проте знаходяться у структурі Міністерства юстиції. Міністерство юстиції має управління, яке займається інспектуванням установ, де утримуються неповнолітні правопорушники, а також здійснює розподіл та розміщення неповнолітніх. Вік, стать, поведінка, стан здоров'я, професійні здібності є критеріями розподілу неповнолітніх. У Франції існують такі виправні центри для неповнолітніх, як тюрми (окремі корпуси), пенітенціарні колонії, виправні колонії, арештні дома (окремі приміщення), виправні дома (окремі приміщення). Французьке законодавство характеризується тривалими строками позбавлення волі неповнолітніх. За вчинення злочину, за який передбачається довічне ув'язнення, до неповнолітніх може бути застосовано позбавлення волі у виді 10-20 років каторги чи 5-10 років тюремного ув'язнення. В усіх інших випадках неповнолітньому призначається половина строку позбавлення волі, який передбачено для дорослої особи. Що стосується такого права засудженого, як «право на працю», то залучення неповнолітніх до праці є добровільним. Така праця частіше за все супроводжується професійним навчанням тим спеціальностям, які мають попит у суспільстві. Результати професійного та загальноосвітнього навчання беруться до уваги при визначенні ступеня виправлення неповнолітнього та його спроможності жити в суспільстві після звільнення. До того ж, у Франції праця є одним із елементів покарання, що оплачується у межах 30-70% заробітку залежно від категорії, до якої належить засуджений. Такий вид виховних заходів, як виконання суспільних робіт не вставлений у діючому КК України, хоча на нашу думку такі заходи були б ефективними у боротьби зі злочинністю.

Важливу роль у системі установ і органів, що виконують покарання у виді позбавлення волі, виконують заклади, в яких перед поміщенням до закладів позбавлення волі непов-

нолітніх усебічно вивчають. Класифікаційні школи Англії – найбільш типовий представник таких закладів. Їх завданням є спостереження і вивчення життя вихованця, його потреб і здібностей. Ці дані узагальнюються у висновок, що містить рекомендації про найбільш доцільні заходи впливу. До цього висновку може бути додана доповідь психіатра, необхідні висновки інших фахівців. Ці матеріали не підлягають розгляду судом.

до моменту визнання неповнолітнього винним у вчиненні злочину чи таким, що потребує опіки, охорони та контролю [1, с. 167]. Ще однією особливістю англійського законодавства є те, що в роботі з неповнолітніми, які засуджені до позбавлення волі, застосовуються методики, методи та прийоми виховного впливу. Так, наприклад, широко застосовуються методи психоаналізу: 1) гіпноз; 2) навіювання; 3) здійснення різних видів психологічного впливів. Таким чином здійснюється соціальна адаптація, тобто укладаються духовні цінності неповнолітніх відповідно до нормальних цінностей соціального життя. Створення закладів позбавлення волі для неповнолітніх в Англії здійснюється частково державними органами, неурядовими організаціями (громадськими, релігійними) та приватними особами, але підпорядковуються лише державним органам, наприклад Міністерству внутрішніх справ, Міністерству юстиції чи окремому відомству (Англія має систему виправних закладів, які засновуються як місцевою владою, так і громадськими та релігійними організаціями, але підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ). Наприклад, виправні (одобрювальні) школи, що є найбільш поширеними виправними закладами в Англії і в науковій та навчальній літературі згадуються під назвою «виправні дома», організуються за згоди судових органів і підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. Відтак вони отримали назву «одобрювальні школи».

Висновки. Проаналізувавши законодавство виконання позбавлення волі, щодо неповнолітніх в зарубіжних країнах, можна зробити такий висновок, що існують певні тенденції до нерозмежування кримінального покарання та виправно-виховних заходів, що не є покаранням; існує велика кількість видів виправних закладів, різних, як за походженням, так і за методами роботи з неповнолітніми; заклади позбавлення волі по-різному утворюються та підпорядковуються; та найголовніше, це те що основними завданнями покарання у виді позбавлення волі неповнолітніх є виправлення, ресоціалізація, перевиховання засуджених, загальна та спеціальна превенція.

Доцільно перейняти досвід деяких країн в частині застосування покарання, адже виходячи з вищезазначеного, можна сказати, що в зарубіжних країнах покарання застосовується до неповнолітніх осіб у виключних випадках, а саме коли не можна призначити виховні заходи. На відміну від КК України, законодавство інших зарубіжних країн передбачає більш підстав застосування виховних заходів. В першу чергу, такою підставою є потреба у вихованні підлітка, а не ступень тяжкості злочину.

Список літератури:

1. Стаднік В.В. Виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2017. 262 с.
2. Львовчкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2002. 18 с.
3. Кримінальний Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III / Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Мирошніченко Н.М. Виховні заходи, що застосовуються до неповнолітніх за кримінальні правопорушення: зарубіжний досвід. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. № 3. С. 143–152.
5. Пютц Э. Краткое введение в практику немецкого уголовного права по делам несовершеннолетних и применения ареста в земле Северный Рейн-Вестфалия. *Психология и право*. 2012. № 4. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2012/n4/56615.shtml>
6. Дмитришина Т.І. Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2016. 206 с.

References:

1. Stadnik V.V. (2003). *Vykonannya pokarannya u vydi pozbavleniya voli shchodo nepovnlitnykh* [Execution of punishment in the form of deprivation of freedom as for deprivation of freedom: historical and legal aspects. Problems of penitentiary system theory and practices] (PhD Thesis), Lviv.
2. Lovochkin V.A. (2002). *Normatyvno-pravovi ta orhanizatsiini zasady zabezpechennia realizatsii v Ukraini mizhnarodnykh standartiv z prav i svobod zasudzhenykh do pozbavleniya voli* [Regulatory and organizational principles for ensuring the implementation in Ukraine of international standards on the rights and freedoms of sentenced persons to imprisonment] (PhD Thesis), Kyiv.
3. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy, Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Myroshnychenko N.M. (2013). *Vykhovni zakhody, shcho zastosovuyutsia do nepovnlitnykh za kryminalni pravoporushennia: zarubizhnyi dosvid* [Educational Measures Applicable to Juveniles for Criminal Offenses: Foreign Experience]. *Visnyk Chernivetskooho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»* [Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odessa Law Academy"], no. 3, pp. 143–152.
5. Piutts E. (2012). *Kratkoye vvedeniye v praktiku nemetskogo ugovnogo prava po delam nesovershennoletnikh i primeneniya aresta v zemle Severnyy Reyn-Vestfaliya* [A brief introduction to the practice of German criminal law on juvenile affairs and the application of arrest in North Rhine-Westphalia]. Available at: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2012/n4/56615.shtml>
6. Dmytryshyna T.I. (2016). *Pryznachennia pokarannya nepovnlitnim: kontseptualni osnovy* [Appointment of juvenile offenders: conceptual foundations] (PhD Thesis), Odesa.